

DİVAN ŞİİRİNDE “ÇOK BAŞLU (ZİYADE-SER)” DEYİMİ ÜZERİNE

Ülkü ÇETİNKAYA*

ÖZET

Özlü ve kalıplaşmış birer anlatım aracı olarak her dilde var olan deyimler, toplum yaşayışındaki pek çok kültür unsurunu yansıtmaları bakımından önemli dil yapılarıdır. Bu yapılardan özellikle deyimlerin, ulusal nitelikleri dolayısıyla bir dilden başka bir dile çevrilmeleri oldukça güçtür. Ancak toplumlar arasında çeşitli ilişkiler sonucu oluşan kültürel etkileşim yoluyla bazı deyimlerin ortak kullanıldığı da görülür.

Bu çalışmada, Türkçenin tarihi seyri içinde belli bir dönemde kullanıldıktan sonra kullanımdan düşmüş “çok başlu” deyimini ve bunun Farsçadaki tam karşılığı “ziyâde-ser” üzerinde durulmuştur. Ayrıca çeşitli şairlerin şiirlerinden alınan örneklerle bu deyimdivan şiirinde kullanımını değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Deyim, çok başlu, ziyâde-ser, divan şiiri, öyküntü, deyişbilim.

ON THE IDIOM “ÇOK BAŞLU” IN DİVAN POETRY

ABSTRACT

Idioms, as a means of brief and established way of expression found in any language, are important structures in that they reflect many cultural aspects of social life. It is very difficult to translate such structures, particularly idioms, from one language into another because of their national features. However, it is observed that some idioms are commonly used as a result of cultural interactions caused by various relations between societies.

* Arş. Gör. Dr. Ankara Üniversitesi, DTCF.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic*
Volume 4/2 Winter 2009

In the present study, the idiom “çok başlı”, which was in use at a certain period in the historical course of Turkish language and then became an archaism, and the exact corresponding idiom “ziyâde-ser” in Farsi are examined. Also, the use of this idiom in the Ottoman poetry is discussed through extracts from poems by various poets.

Key Words: İdiom, çok başlı, ziyâde-ser, divan poetry, calque, phraseology.

Giriş

Her dilde var olan atasözleri ve deyimler, toplumların inançlarını, duygu ve düşüncelerini, gelenek ve göreneklerini, günlük yaşantılarını ve pek çok kültür unsurunu yansıtan dil yapılarıdır. Özlü ve kalıplaşmış birer anlatım aracı olan bu yapılar, ifade güzelliği, anlatım gücü, kavram zenginliği bakımından büyük bir öneme sahiptir.

Atasözleri gibi deyimler de bir milletin söz yaratma gücünden doğmuşlardır. Her dilin kendi özelliğine göre kurulan ve dolayısıyla ulusal bir nitelik taşıyan deyimlerin, yapısı değiştirilmeden ve anlam kaybına uğramadan başka bir dile çevrilmesi çok güçtür. Bu yönüyle deyimler, bir dili başka bir dilden ayıran en önemli faktörlerdendir.

Öte yandan milletlerin komşuluk, ticaret, seyahat, savaş, büyük göçler vb. ilişkileri ile oluşan kültürel etkileşim, bu milletlerin dillerinde bazı deyimlerin ortak kullanımına neden olmuştur. Deyimler bir dilden başka bir dile, ya kelime kelime çeviri yoluyla ya da kelimeler değişirken anlam aynı kalmak suretiyle geçmiştir. *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*'nde, bir kavramın bir dilden başka dile kelimesi kelimesine çevrilmesi “öyküntü” terimi ile karşılanmış ve bu terim şöyle tanımlanmıştır: “Öyküntü: (Alm. Lehnübersetzung, Fr. Calque, İng. Calque). Bir dilden öbürüne, genellikle sözcüğü sözcüğüne çeviri yoluyla içerik ve -bileşik biçimler söz konusu olduğunda- sıralanış düzeni aktarma; bu işlem sonunda ortaya çıkan biçim” (Vardar 2002:156).

Anonim bir nitelik taşıyan deyimlerin birçoğu yüzyıllar içerisinde çeşitli değişikliklere uğramış, bir kısmı bölge ağzlarında

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/2 Winter 2009*

kalmış, bazıları kullanımdan düşmüş, bazıları da dildeki yenileşmeler sonucu yeni şekilleri ile söylenir olmuştur.

Türkçenin tarihî seyri içinde belli bir dönemde kullanıldıktan sonra kullanımdan düşmüş olan (arkaik) deyimlere bugün ancak eski metinlerde rastlanmaktadır. Bunların tespiti, tarihî metinlerin doğru anlaşılmasında son derece önemlidir.¹

Deyimlere divan şiirinin hemen hemen bütün nazım şekillerinde sıkça rastlanır. Bu çalışmada divan şiirinde kullanılmış ancak bugün kullanımdan düşmüş “çok başlı” deyimini üzerinde durulacaktır.

Türkçe ve Farsçada “Çok Başlı (Ziyâde-ser)”ın Anlamı

Türkçe, Arapça ve Farsça arasındaki köklü ilişkiler, bazı deyimlerin ortak kullanımına neden olmuştur. Divan şiirinde özellikle Farsçada kullanılan deyimlere sıkça rastlanır. Ancak her iki dilde ortak kullanılan deyimlerin Türkçeden Farsçaya mı yoksa Farsçadan Türkçeye mi geçtiğini kesin olarak tespit etmek mümkün değildir. Fakat Fars edebiyatının Türk edebiyatı üzerindeki etkisi göz önünde bulundurulduğunda bunların tercüme yoluyla Türkçeye geçmiş olabileceğini söylemek mümkündür.

Divan şiirinde kullanılan “çok başlı” deyimini de Farsça “ziyâde-ser” kelimesinin muhtemelen yukarıda değinilen öyküntü tarzında tercüme edilmiş biçimidir. Söz konusu deyim, bugüne kadar yayımlanmış olan deyim sözlüklerinde veya deyimlerle ilgili benzer eserlerde anlamı ile birlikte yer almamıştır.² Yalnızca *On Üçüncü Yüzyıldan Günümüze Kadar Şiirde ve Halk Dilinde Atasözleri ve Deyimler* adlı eserde “çok başlı (olmak)” şeklinde madde başı olarak yer almaktadır (Eyüboğlu 1975:120). Ancak bu eser, deyimlerin anlamını şiirdeki örnekleriyle gösteren bir antoloji niteliğinde

¹ Söz konusu deyimlerden bazılarının divan şiirinde kullanımı ile ilgili belli başlı çalışmalar şunlardır: (Gökyay 1976: 67-73. Burada “boynuz asmak” ve “yakadan geçirmek” deyimleri üzerinde durulmuştur.); (Beyzâdeoğlu 1996: 55-56); (Beyzadeoğlu 2004: 431-445); (Özyıldırım 1996: 1218-1221); (Köksal 2001: 127-136).

² “Çok başlı” deyiminin yer almadığını tespit ettiğimiz belli başlı deyim sözlükleri veya deyimlerle ilgili bilgi veren eserler şunlardır: (Edirneli Ahmed Bâdî Efendi 2004), (Tanyeri 1999), (Levend 1962: 137-146); (Özön 1943); (Hüseyn Kazım Kadri 1927); (Şemseddin Sami 1317); (Ağakay 1949); (Türk Atasözleri ve Deyimleri 1992); (Yeni Tarama Sözlüğü 1983); (Derleme Sözlüğü 1993); (Türkçe Sözlük 2005); (Tokmak 2001); (Olgun 1973: 153-172).

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/2 Winter 2009*

düzenlendiğinden, deyimın anlamı verilmemiş, Necati ve Sezayî’ye ait iki beyit örnek olarak gösterilmiştir.

“Çok başlı” deyimini ile Farsçadaki karşılığı olan “ziyâde-ser”in anlamına ilişkin tek bilgiye Farsça sözlükler dışında Mehmed Çavuşoğlu’nun, *Necati Bey Divanı’nın Tahlili* adlı eserinde rastlanmıştır. Çavuşoğlu *Necati Bey Divanı*’nda sevgilinin güzellik unsurlarından saçın özelliklerini değerlendirdiği bölümde, dağınık veya bakımsız saç ile ilgili olarak çok başlı (ziyâde-ser) özelliğinden söz ederken bu deyimın anlamını şöyle açıklar: “Zülfün çok başlılığı ucundaki kıllardan veya örgülerinden kinâyedir. Çok başlı tâbiri hiylekâr, dolandırıcı, yalancı, fitnekâr mânâlarını hâvî olmakla âşık gönlünü ondan sakınmak ister veya zülf gönlü kandırıp kendine çeker” (Çavuşoğlu 2001:122-123). Aşağıda bu deyimın divan şiirinde nasıl kullanıldığını gösteren beyitlerden örneklerde görüleceği üzere, XV. yüzyıl şairi Necati (ö: 1509), “çok başlı” deyimini *Divan*’ında beş beyitte kullanırken, “ziyâde-ser”i ise bir beyitte kullanmıştır. Şair bu altı beyitte “çok başlı” ve “ziyâde-ser”i sevgilinin zülfünün bir özelliği olarak kullandığından, Çavuşoğlu’nun bu izahı doğrudur. Ancak diğer şairlere ait beyitlerde, söz konusu deyimın Çavuşoğlu’nun belirttiği “hîlekâr, dolandırıcı, yalancı, fitnekâr” anlamlarının yanı sıra başka anlamlarda da kullanıldığı görülmüştür. Bu anlamlara bir sonraki bölümde değinilecektir.

“Çok başlı”nın Farsça tam karşılığı olan “ziyâde-ser”in ise, Farsça sözlüklerde çoğu birbiriyle yakın anlamda olan karşılıkları şöyle verilmiştir:

1. Kendisini olduğundan üstün gören ve üstesinden gelemeyeceği işlere kalkışarak beceremeyen kimse (Steingass³ 1930: 890; Şükûn 1984: 2/1099; Mütercim Âsım 2000: 848; Nefîsî⁴ 1318: 5/1150; Dihhodâ⁵ 1998: 9/13053).

2. “Ser-keş” (Nefîsî 1318: 5/1150, Dihhodâ 1998: 9/13053; Enverî 1371: 5/3920) (asi, dikbaşlı, itaatsiz).

³ Farsça-İngilizce bir sözlük olan bu eserde, söz konusu anlam şöyle verilmiştir: “One who has a high opinion of himself; one who engages in an enterprise which he is unable to finish.”

⁴ Bu sözlük ise Farsça-Farsça olup, “ziyâde-ser”in bu anlamı şöyle geçmektedir: “Kesî ki bîşter ez-kuvve-i hod mu’tekid be-hod başed ve kâr-i mühimî ke ez-’uhde-i ân ne tevâned ber-âmed pîş gîred ve encâm neresâned.”

⁵ Yine Farsça-Farsça olan bu sözlükteki karşılık ise şöyledir: “Kinâye ez-kesî est ki ziyâde ber-hâlet hod mu’tekid hod başed ve kârî ve mühimî râ ki ez-’uhde-i ân ber-ne-tevâned âmed pîş gîred ve be-encâm ne-resâned.”

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/2 Winter 2009*

3. “Mağrūr, ĥod-pesend” (Nefisî 1318: 5/1150, Dihhodâ 1998: 9/13053; Enverî 1371: 5/3920) (gururlu, kendini beğenmiş, büyüklük taslayan, kibirli).

4. “Ĥire-ser” (Enverî 1371: 5/3920) (küstah; başına buyruk, dikbaşlı; inatçı; korkusuz; ahmak).

5. “Güstâĥ” (Enverî 1371: 5/3920) (küstah, saygısız, utanmaz; cesur).

Divan Şairlerinin Şiirlerinde “Ziyâde-ser” ve “Çok başlı”

Türkçede “çok başlı” biçiminde kalıplaşmış olan deyimın Farsçadaki karşılığı olan “ziyâde-ser”in kullanıldığı beyitlere divan şairlerinden Necâtî ve Azmi-zâde Hâletî divanlarında rastlanmıştır.

Necâtî “ziyâde-ser”i *Divan*’ındaki “güstâĥ” redifli gazelinin bir beytinde şöyle kullanmıştır:

Serîr-i ĥüsne geçürdüñ bu deñlü yüz virdüñ

‘Aceb mi ger ola zülf-i ziyâde-ser güstâĥ

(Tarlan 1997: 172)

Şairin âşığa veya gönlüne seslendiği bu beyitte “Güzellik tahtına geçirdin, bu kadar yüz verdin. Çok başlı zülf eğer küstahlaşırsa buna şaşılır mı?” denmektedir. Sevgilinin saçları, vücudunun en üst kısmında bulunduğundan güzellik tahtına geçirilmiş biri olarak tasvir edilmiştir. Ayrıca zülfe âşık tarafından çok ilgi gösterildiği de belirtilmektedir. Dolayısıyla bu kadar çok değer gören zülfün küstahlaşmasının, kendini beğenmiş, şımarık tavırlar sergilemesinin şaşılacak bir durum olmadığı anlatılmaktadır. Beyitteki “güstah olmak” fiili “zülf-i ziyâde-ser” tamlamasındaki ziyâde-ser”in “küstah, şımarık, saygısız, kendini beğenmiş” anlamına işaret etmektedir. “Ziyâde-ser”in Farsça sözlüklerdeki karşılıklarına bakıldığında da “küstah, mağrur, hod-pesend” anlamlarına geldiği görülmektedir.

Azmi-zâde Hâletî ise “ziyâde-ser”i aşağıdaki beyitte şöyle kullanmıştır:

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/2 Winter 2009*

Her kıanda olsa kākül-i yār ile başş ider

Hařķā ki ejdehā gibi olmaz ziyāde-ser⁶

(Kaya 2003: 337)

“(Ejderha) Her nerede olursa olsun sevgilinin kākülü ile çekişme içindedir. Doğrusu ejderha kadar kendini beğenmiş, üstünlük iddiasında bulunan biri yoktur (olamaz).” denilen beyitte, ejderha zülfen daha üstün olduğu iddiasıyla sürekli çekişme içinde olan bir insan olarak hayal edilmiştir. Ancak bu, ejderhanın kendisini olduğundan üstün görmesinden kaynaklanan boş bir çekişmedir. Zülfün ondan üstünlüğü bilinen bir gerçektir. Zülf ile ejderha arasındaki şekil benzerliğinden hareketle böyle bir hayalin işlendiği beyitte, “ziyāde-ser”in sözlüklerde ilk anlamı olarak gösterilen “kendisini olduğundan üstün gören ve üstesinden gelemeyeceği işlere kalkışarak beceremeyen kimse” anlamında kullanıldığı anlaşılmaktadır.

“Çok başlı” deyiminin ise, taradığımız seksen divan içinden XV. ve XVIII. yüzyıllar arasında yazılmış on üç divan ile bir mesnevide kullanıldığı belirlenmiştir. Bu deyim şiiirlerinde en çok kullanan şair ise Necatî (ö:1509)’dir. Necatî, *Divan*’ındaki 410. gazeldeki bir beyitte “çok başlı” deyimini şöyle kullanmıştır:

Yakasından geçürüpdür ser-i zülfin bilürüz

Nice çok başlıdur elden kıomaz inkār etegin

(Tarlan 1997: 394)

Şair burada sevgilisinin zülfünün ucunu yakasından geçirdiğini bildiğini ancak son derece “çok başlı” sevgilinin bunu inkâr etmekten vazgeçmediğini söyler. Görülüyor ki bu beyitte “çok başlı”nın yanı sıra “yakadan geçirerek evlat edinmek (Gökyay 1976: 69), oğulluğa kabul etmek (Şemseddin Sami 1317: 1533)” anlamına gelen “yakadan geçirmek” de kullanılmıştır. Buna göre şair, sevgilisinin yakasından içeri girerek tenine değen saçlarını, evlatlık alan birinin evlat edinirken çocuğu yakasından geçirdiği gibi yakasından geçirmesine benzeterek kıskançlığını dile getirmektedir. Çünkü kendisi sevgilinin tenine değen saçlar kadar ona yakın değildir. Buna karşılık sevgili bu durumu sürekli inkâr etmektedir. Dolayısıyla burada şairin gerçek olduğunu bildiği bir konuyu inkâr etmekten vazgeçmeyen sevgili için kullandığı “çok başlı” sıfatı onun münkir, yalancı olduğuna işaret etmektedir.

⁶ Bu beytin alındığı *Divan* metninde “ziyāde-ser”, birleşik bir kelime olarak değil de “ziyāde ser” biçiminde iki ayrı kelime gibi okunmuştur.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/2 Winter 2009*

“Çok başlu” deyimi Necatî’nin aşağıdaki beytinde ise sevgilinin hem zülfünün hem de yanağındaki benin özelliği olarak gösterilmiştir:

Çok başlu dirilmesün ol zülf kim anı⁷

Şuya_ ilte şusuz getüre hâl-i ruḥ-ı zîbâ

(Tarlan 1997: 22)

Şair “çok başlu” olmak bakımından sevgilinin güzellik unsurlarından zülf ile yanağındaki beni karşılaştırdığı bu beyitte, “O zülf (sevgilinin zülfü) çok başlı geçinmesin (çok başlılık taslamasın). Çünkü (sevgilinin) güzel yanağındaki ben onu suya götürüp susuz getirir.” diyerek benin zülften üstünlüğüne dikkat çeker. “Çok başlu”luk bakımından benin zülften üstünlüğü, bugün “suya götürüp susuz getirmek” şeklinde söylenen “suya iltüp susuz getirmek” deyiminden anlaşılmaktadır. Bu deyime *Deyimler Sözlüğü*’nde “Ondan çok akıllı olmak, onu aldatabilecek kadar kurnaz olmak” (Aksoy 1988:1051) anlamı verilmiştir. Dolayısıyla bu deyim ile birlikte düşünüldüğünde, “çok başlu”nun “hilekâr, kurnaz, aldatıcı” anlamına geldiği anlaşılmaktadır.

“Çok başlu” deyiminin “hilekâr, düzenbaz, aldatıcı” anlamı yine Necatî’nin şu beytinde daha açık biçimde ifade edilmiştir:

Ḳatı çok başlu durur zülfine dolaşma gönül

Saḅa bir bend geçer olma o ḫarrâra yakın

(Tarlan 1997:397)

Burada şair gönlüne seslenerek “(Ey) Gönül! (Sevgilinin) zülfüne ilişme. (Çünkü) O çok hilekârdır. Sana bir oyun oynayabilir (hile ile aldatabilir). (Sakin) O dolandırıcıya yaklaşma.” demektedir. Çünkü âşğın gönlünün yeri sevgilinin saçlarıdır. Sevgilinin saçları âşğın gönlünü kandırıp kendine çeker. Bu nedenle ondan uzak durmalıdır. Buradaki “bend geçmek” deyiminin anlamına da deyim sözlüklerinde rastlanamamıştır. Ancak “bend” kelimesinin “mekr ü hile, aldatmak” (Hüseyn Remzî 1305: 315; Şükûn 1984: 1/362) anlamından hareketle bu deyim “hile ile aldatmak, oyun oynamak” anlamına geldiği düşünülebilir. Dolayısıyla yukarıdaki beyitte zülf ile ilgili olan tarrâr (dolandırıcı, hırsız, yankesici) ve “bend geçmek”, “çok başlu”nun “hilekâr” anlamını belirlemektedir.

⁷ Bu mısra’ın vezni bozuktur.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/2 Winter 2009*

XVI. yüzyıl şairi Revânî (ö: 1523) ise, sevgilinin zülfünün hilekârlığını, kandırcılığını “çok başlu” deyimi ile şöyle ifade etmiştir:

Egilüp gūşına söyler gibi_ olur haddin öper

Zülfî yārūñ nice çok başluca kâfercük olur

(<http://ekitap.kulturturizm.gov.tr> 07.01.2009)

Bu beyitte “Yârin zülfü öyle bir hilekâr kâfirciktir ki, (yare) bir şey söyleyecekmiş gibi kulağına eğilip yanağından öper.” denilmektedir. Yani teşhis (kişileştirme) sanatı ile, sevgilinin yüzünün iki yanından sarkan ve dolayısıyla kulak ve yanaklarına değen saçları, sanki birine bir şey söylemek üzere kulağına doğru yaklaşıp kandırarak yanağından öpen biri gibi hayal edilmiştir. Aynı zamanda saç görünüş bakımından kıvrım kıvrım olduğu için “çok başlı” olarak nitelendirilmiştir.

Tâcîzâde Cafer Çelebi (ö:1515) de “O işi gücü kötülük olan, günahkâr zülf öyle bir hilekârdır ki gönlümüzü almak için gör nasıl miskinlik eder” dediği aşağıdaki beyitte, “çok başlu”yu “hilekâr, aldatıcı” anlamında kullanmıştır:

Gönlümüz almağ için gör nice miskinlik ider

Hey ne çok başludur ol zülf-i siyeh-kâr daği

(Erünsal 1983: 450)

Burada sevgilinin ayaklarına kadar inen saçları, yere değdiği için alçak, hor, hakir anlamında miskin olarak nitelendirilmiştir. Dolayısıyla birinin gönlünü almak için zavallılaştıran, aşağılanmış, aciz bir insan gibi tasvir edilmiştir. Ayrıca “miskin” kelimesinin misk kokulu anlamı dolayısıyla da tevriye söz konusudur. Öte yandan “Gücenmiş olsun olmasın bir kimseyi, güzel sözle uygun davranışla, bir armağanla hoşnut etmek.” (Aksoy 1988: 802) şeklinde tanımlanan “gönül almak” deyimi ile gönül çalma da kastedildiğinden zülf hilekârdır. Yani, sanki yaptığı bir hatayı affettirmek için yerlere eğilip miskinleşen zülf, aslında böyle yaparak âşığın gönlünü almak (çalmak) istemektedir.

XVI. yüzyıl şairi Emrî (ö: 1575) aşağıdaki beytinde “çok başlu”yu “yankesici, dolandırıcı, hırsız” anlamında kullanmıştır:

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/2 Winter 2009*

Turre-i farrāruña yaqın iletme dōstum

Şāne bir çok başludur ağızıyla şāyed kıl çeker

(Saraç 2002: 90)

Bu beyitte şair, sevgiliye seslenerek “Dostum! Tarak bir dolandırıcı (yankesici)dır. Dolandırıcı (yankesici) saçına yaklaştırma. Ola ki ağızıyla kıl çeker” diyerek, tarağı teşhis (kişileştirme) yoluyla bir yankesiciye, dolandırıcıya benzetmektedir. Divan şiirinde “tarrâr”, sevgilinin saçının âşığın gönlünü çalması dolayısıyla saçta benzetmelik olmuştur. Burada tarak için kullanılan “çok başlu” deyimini de “tarrâr” ile aynı anlamda olup, sevgilinin saçından kıl çalma ihtimali dolayısıyla kullanılmıştır.

Burada şunu da hemen belirtmek gerekir ki, yukarıdaki beyitlerde saçın özelliği olarak görülen “çok başlu”luğun burada tarak için kullanılmış olması her ikisinin de şeklinden dolayıdır. Çünkü “çok başlu” deyimindeki baş kelimesi “Bir şeyin uçlarından biri” (Türkçe Sözlük 2005: 208) anlamındadır. Saçı oluşturan çok sayıda kıl ucu ile saçın kıvrımları ve tarağı oluşturan dişlerin uçları dolayısıyla “çok başlu” deyimini saçta ve tarağa sıfat olarak kullanılmıştır. Ancak beyitlerde kastedilen anlam mecazîdir.

“Çok başlu”nun “hilekâr, dolandırıcı, hırsız” anlamında kullanıldığı beyitlerden biri de XVIII. yüzyıl şairi Muvakkitzâde Pertev (ö:1807)’e aittir:

‘Aceb var mı diyen ol gâmezeye gaddârlık bilmez

Ya ol çok başlu zülf-i kâfire ‘ayyârlık bilmez

(Bektaş 2007: 258)

Şair burada “Acaba o nazlı, süzgün, yan bakışa zalimlik bilmez veya o fettan ve kâfir zülfe ayyarlık bilmez diyen var mı” diyerek âşık için sevgilinin etkileyici bakışının zalimliğine ve saçlarının gönül alıcılığına dikkat çekmektedir. Buna göre, etkili bakış âşığı aşk derdine düşürdüğü için zalimdir. Siyah renkli saçlar ise hem rengi dolayısıyla hem de yüzü kapadığı için “gerçeği gizleyen, örten” anlamında kâfirdir. İşte bu kâfir saç aynı zamanda şairin deyimleriyle “çok başlu” yani hilekâr ve dolandırıcıdır. Ayyâr (Ar.) “hilekâr, hilebaz, dolandırıcı, mekkâr, dessâs” (Şemseddin Sami 1317: 957); “her türlü haramî, hırsız dolandırıcı” (Hüseyin Remzî 1305: 643) anlamlarına geldiğinden, beyitteki “çok başlu”nun anlamı da “hilekâr, dolandırıcı, hırsız”dır.

Necâtî’nin aşağıdaki beytinde ise “çok başlu” deyimini “fitnekâr (fettân)” anlamında kullanılmıştır:

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/2 Winter 2009*

Dōstum çok başludur zülf-i siyeh-kāruñ velī

Fitne bābında ser-āmed olmaya kākül gibi

(Tarlan 1997: 541)

Şair sevgilisine seslendiği bu beyitte “Dostum! Günahkâr zülfün çok başlı (fitnekâr)dır. Fakat fitne konusunda kâkülden daha üstünü yoktur.” diyerek fitnekârlık (baştan çıkarıcılık, ayartıcılık) bakımından zülf ile kâkülü karşılaştırmaktadır. Bilindiği gibi sevgilinin saçı, bulunduğu yer ve şekil bakımından farklı adlarla adlandırılmıştır. Saçın yüzün iki yanından yere kadar uzanan kısmına “zülf” denirken (Şemseddin Sami 1317: 686; Şerafeddin Râmî 1994: 7-8), perçem de denilen ve yanaklar üzerine sarkan kıvrım kıvrım saçta da “kâkül” adı verilmiştir (Hüseyn Remzî 1305: 754; Şerafeddin Râmî 1994: 6). Buna göre âşık için her uzvu bir cazibe unsuru olan ve âşığın aşka düşmesine sebep olan sevgilinin kâkülü zülfünden daha fitnekârdır. Burada “fitne” sevgilinin saçlarının, âşığın gönlünde karışıklık yaratan, onu baştan çıkaran güzelliğidir.

Tâcîzâde Cafer Çelebi'nin sevgiliye “Kâkülün eğilmiş kulağına yine ne söylüyor? Fitne yapmasından korkarım. (Çünkü) O çok başlı bir fettândır.” dediği aşağıdaki beyitte de sevgilinin kâkülü sürekli dedikodu yaparak kargaşa çıkaran, kötülük yapan bir insan gibi hayal edilmiş ve “çok başlı bir fettân” olarak nitelendirilmiştir. Dolayısıyla bu beyitte “çok başlı” fettânlığın son derecesini, fitne konusundaki ustalığı ifade eden bir anlama sahiptir:

Fitne ide kırkaram çok başlı bir fettândur ol

Yine ne söyler kulağına eğilmiş kākülün

(Erünsal 1983: 301)

“Çok başlı”yu “bir konuda en bilgili kişi, usta, uzman, mâhir” anlamında kullanan bir diğer şair de Emrî'dir:

Âşıkuñ öldür diyü yārün ayağına düşer

Fitnede çok başlı yok zülf-i 'abîr-efşân gibi

(Saraç 2002: 276)

Beyitte “(Zülf) Âşığı öldür diyerek sevgilinin ayağına düşer. Fitnede güzel kokular saçan zülf gibi usta yoktur” denilerek aslında sevgilinin saçlarından yayılan güzel kokunun âşığı öldürürcesine etkilediği anlatılmak istenmiştir. Ancak bu düşünce, sevgilinin ayaklarına kadar inen saçlarının, sanki onun ayağına kapanıp “âşığı öldür” diye yalvaran fettan bir insan şeklinde hayal edilmesiyle anlatılmıştır. Dolayısıyla âşığın ölümü için sevgiliyi

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/2 Winter 2009*

kışkırtan güzel kokulu zülfün fitne konusundaki ustalığı “çok başlu” deyimini ile vurgulanmıştır.

Görüldüğü üzere “çok başlu”nun “usta, mahir” anlamı hem Tâcîzâde Cafer Çelebi hem de Emrî’nin beytinde “fitnekârlık”la ilişkilidir. Bu deyim başka bir konudaki ustalık için de kullanılıp kullanılmadığı ise yeni örneklerin ortaya çıkması ile anlaşılacaktır.

Muvakkitzâde Pertev’in aşağıdaki beytinde yine sevgilinin zülfü için kullanılan “çok başlu”nun anlamı “vefasız”dır:

İltifât itmez yine zülfi penâhıyken dilûn

Öyle bir çok başlu ayyâr ile kimler söyleşür

(Bektaş 2007: 176)

Şair “(Sevgilinin) zülfü gönlün sığınağı iken yine ilgi, yakınlık göstermez oldu. (Acaba) öyle bir vefasız gönül hırsız ile kimler konuşur?” diyerek sevgilinin zülfünün gönlüne ilgisizliğinden yakınmaktadır. Buradan anlaşıldığına göre, âşığın gönlünü kendisine bağladığı için onun sığınağı olan ve yakınlık gösteren zülf, başkalarıyla (rakiplerle) konuştuğu zaman âşığın gönlüne uzak davranmaktadır. Şair “yine” kelimesi ile zülfün bir yakın bir uzak tavrını tekrarlamayı âdet edindiğine işaret etmektedir. Âşığın gönlünü çalması bakımından ayyâr (hırsız) olarak nitelendirilen zülf, bu ikircikli tavrı dolayısıyla da “çok başlu (vefasız)” olarak nitelendirilmiştir.

Necatî’nin aşağıdaki beytinde ise “çok başlu”nun, buraya kadar değindiğimiz hemen bütün anlamları içerir bir şekilde kullanıldığını söylemek mümkündür:

Ben bilür idüm zülfün çok başlu vefâsuzdur

Şol gamze-i hûn-rîzûn and içdi inandurdi

(Tarlan 1997: 505)

Şair bu beyitte sevgilisine seslenerek “Ben senin zülfünün çok başlı, vefasız olduğunu biliyordum (anıyordum). -Ancak bir de-şu kan dökücü (öldürücü) yan bakışın ant içerek beni buna -hiç kuşku bırakmaksızın- inandırdı.” demektedir. Burada zülf hem “çok başlı” hem de “vefasız” olarak nitelendirilmiştir. Dolayısıyla buradaki “çok başlı”, “vefasız” ile yakın bir anlamda olmalıdır. Ayrıca şair sevgilinin zülfünün çok başlı ve vefasız olduğunu bildiğini, anladığını ancak yan bakışın yemini ile kesin olarak inandığını belirtmektedir. Buradan şairin bir miktar kuşku taşıdığı anlaşılıyor. Onu böyle bir karmaşaya muhtemelen zülfün fettan, hilekâr, yalancı, kandırıcı

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/2 Winter 2009*

olması sürüklemiştir. Dolayısıyla buradaki “çok başlu” bütün bu anlamları içeriyor olmalıdır.

Yenipazarlı Vâlî (ö:1598-1599)’nin *Hüsn ü Dil* adlı mesnevisinden alınan ve Zülf adlı bir kahramanın özelliklerinden söz edilen aşağıdaki beyitte de “çok başlu”nun, fettan, hilekâr, yalancı, kandırıcı, kurnaz vb. gibi anlamları içerdiği anlaşılmaktadır:

Nāmına dinürdi Zülf-i ‘ayyār

Çok başlu perî revîşlü mekkār

(Köksal 2003: 305)

Hayretî (ö:1534)’ye ait şu beyitte de aynı durum söz konusudur:

Bilmez idüm böyle çok çok başlu fettân idigün

Hâşılı turrân gibi tarrâr imişsin añladum

(Çavuşoğlu vd.1981: 339)

Şair sevgiliye dair hayal kırıklığını dile getirdiği bu beyitte, onun son derece çok başlı, fettan ve tıpkı saçı gibi dolandırıcı olduğunu anladığından söz ediyor. Buradaki fettân ve tarrâr ifadeleri “çok başlu”nun da “hilekâr” anlamında kullanıldığını göstermektedir. Ayrıca bu beyitte “çok başlu”nun önünde yer alan ve bir niteleme sıfatı olan “çok”, çok ve başlu kelimelerinin deyimleştiğine delil olması bakımından dikkat çekicidir. Aynı şekilde kimi beyitlerde de “çok başlu”nun “çok” anlamındaki “katı” sıfatı ile nitelendiği görülür.

“Çok başlu” deyimini pek çok şair tarafından da “zalim, acımasız, gaddar, cefâkâr, yiğit, cesur” anlamlarında kullanılmıştır. Mesela XV. yüzyıl şairlerinden Çâkerî (ö:1494-1495?)’nin şu beytinde sevgilinin zülfü zalim bir Hintliye benzetilmiştir:

Hey ne çok başlu Hindûdur zülfün

Kim hezârân dil aşdı bir kılda

(Aynur 1999: 196)

Şair bu beyitte sevgiliye seslenerek “Zülfün öyle bir zalim Hintlidir ki bir kıla binlerce gönül astı.” demektedir. Sevgilinin siyah saçının bir Hintli olarak teşhis edilmesi bilindiği gibi Hintlilerin esmerliğinden dolayıdır. Hintliye benzetilen saçın bir kıla binlerce gönlü asmış olması, yani pek çok gönlün aşka düşmesine sebep olması

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/2 Winter 2009*

onun zalimliğine işaret etmektedir. Burada zalim sıfatı “çok başlu” deyiimiyle ifade edilmiştir.⁸

Gelibolulu Âli (ö:1600) ise, sevgilinin saçlarıyla âşığa ettiği zalimliği “çok başlu” deyiimi ile şöyle anlatmıştır:

Bend-i zülfünde turan ‘âşık-ı güm-râhı gör e

Nice çok başluyimişsin gör e bi’llâhi gör e

(Aksoyak 2006: 247)

Şairin sevgiliye “Zülfünün bağındaki yolunu kaybetmiş âşığı gör! Nasıl bir zalim (çok başlu) olduğunu gör!, Allah için gör!” dediği bu beyitten aşktan yolunu kaybetmiş âşığın, sevgilinin saçlarında bağlı olduğu anlaşılmaktadır. Bu şekilde aşka tutsak olmuş âşık büyük bir dert içindedir. Bu dert aşktır. Dolayısıyla şair, sevgilinin âşığın bu durumuna bakarak kendisinin nasıl bir zalim olduğunu görmesini istemektedir.

Gelibolulu Sun’î (ö:1534) ise “çok başlu”yu “zalim, gaddar, acımasız, cesur ve yiğit” anlamlarını içeren daha geniş bir çerçevede kullanmıştır:

Ejdehâ-yı ser-i zülfün katı çok başludur

Yaraşur olsa hañuñ leşkerine biñbaşı

(Yakar 2002: 571)

Şair bu beyitte sevgiliye “Zülfünün ucundaki ejderha çok zalimdir. Yüzündeki tüy askerine binbaşı olsa yakışır.” demektedir. Buradaki ejdeha, (ejder, ejderha, ejdehak) büyük yılan anlamındadır. Ahmet Talat Onay, Acemlerin ejderhanın kanatlı, dört ayaklı ve yedi başlı olduğuna inandıklarını ve ejderhaların ağızlarından ateş püskürdüklerini söyler (Onay 1993: 139-140). Sevgilinin uzun ve kıvrım kıvrım saçları, şeklinden dolayı ejderhaya benzetilmiştir. Öte yandan bu kelime mecazen “şecî’(cesur), bahadır (yiğit), gaddar (zalim), öfkeli ve merhametsiz adam” anlamlarına da gelmektedir (Şükun 1984: 1/127; Onay 1993: 139). Kelimenin bu anlamları beyitteki binbaşı kelimesi ile ilişkili olduğundan şair, sevgilinin

⁸ Hatice Aynur Çakerî’nin bu beytini şöyle açıklamıştır: “Hey [Ey Sevgili!], binlerce gönlü bir kıla asan saçın çok maharetli bir Hintlidir.” (Aynur 1999: 197). Bu açıklamadan Aynur’un “çok başlu” deyimine “maharetli” karşılığını verdiği anlaşılmaktadır. Bir kıla binlerce gönül asmak olağanüstü bir eylem olduğu için bu durum büyük bir maharet olarak yorumlanabilir. Ancak burada “asma” eylemi ile, sevgilinin saçlarında asılı duran âşıkların gönüllerinin aşk gibi büyük bir derde tutsak edilmesi kastedilmektedir. Binlerce kişinin gönlünde böylesine bir derde, cefaya neden olan biri için “maharetli” yerine “zalim” sıfatı daha uygun olsa gerektir.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/2 Winter 2009*

ejderhaya benzeyen saçının, askerlere benzettiği ayva tüyelerine binbaşı olmasının uygun olacağını söylemektedir. Buradaki binbaşı kelimesi de ejderhaların birden fazla hatta bin başlı olduğuna inanılmasından dolayı kullanılmıştır. Buna göre beyitte sevgilinin ejderhaya benzeyen saçlarını niteleyen “çok başlı” deyimini, ejderha kelimesinin sözü edilen mecazî anlamlarıyla eş anlamlıdır.

Emrî'nin aşağıdaki beyti de “çok başlı”nun “zalim” anlamındaki kullanımına başka bir örnektir:

Turreñ ile kâkülün gâyet sitem-kâr oldılar

Ol iki çok başlular gör nice tarrâr oldılar

(Saraç 2002: 91)

Şair bu beyitte “Perçeminle kâkülün son derece zalim oldular. O iki çok başlı (zalim)nın nasıl hırsız olduklarını gör” diyerek sevgiliye seslenmektedir. Sevgilinin perçem ve kâkülü zalim oldukları için de şair onları özellikle gece vakti yol keserek karşlarına çıkanların her şeyini yağmalayan zalim hırsız (tarrar, eşkıya)lara benzetmektedir. Onların bu zalimliği beyitte “çok başlı” deyimini ile ifade edilmiştir.

XV. yüzyılın ikinci yarısında yaşadığı tahmin edilen Karamanlı Aynî'nin aşağıdaki beytinde “çok başlı”nun “zalim, cefâkâr” anlamında kullanılışı şöyledir:

Çok başlu sünbülün dili çok çok 'itâb ider

İtsün ki oldı cānuma anuñ 'itâb[1] nâz⁹

(Mermer 1997: 459)

Beyitte sevgiliye “Senin zalim saçın sürekli azarlayarak gönlü(mü) çok incitiyor. İncitsin, çünkü onun azarlamaları, incitici davranışları canıma naz gelir.” diyen şairin, sevgilinin sümbül gibi siyah saçlarının zulmünden memnun olduğu, onun bu tavırlarını naz kabul ettiği anlaşılıyor. Dolayısıyla bütün güzellik unsurlarıyla âşığın gönlünü perişan eden nazlı sevgilinin saçları zalim bir insan olarak teşhis (kişileştirme) edilmiştir.

Şeyhülislam Yahya (ö:1644) ise sevgilinin misk kokulu kâkülünü tam bir baş belası olarak gördüğü için ondan uzak durduğunu belirtir. Bu nedenle gönlünü ve canını sevgilinin kaşına ve

⁹ Bu beyit *Karamanlı Aynî Divanı*'ndaki 210. gazelden alınmıştır. Beytin ikinci mısraında yer alan “'itâb[1] nâz” ibaresi, *Divan*'da gazelin kafiyeye ve redifi “-âb-ı nâz” olduğundan “'itâb-ı nâz” şeklinde okunmuştur. Ancak anlam gereği burada “'itâb[1] nâz” okunuşu tercih edilmiştir.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/2 Winter 2009*

etkileyici bakışına feda edeceğini söyler. Şair, beyitteki “çok başlı” ifadesi ile kâkülün zalimliğini, eziyet ediciliğini anlatmaktadır:

Ȧolařmam kâkül-i müşgînine çok başlı âfetdür

Fedâ olsun dil ü cân gamze vü ebrü-yı cânâne

(Kavruk 2001:358)

“Çok başlı” deyimini “ser-keş” yani “dikbaşlı, baş kaldıran, asi, itaatsiz, inatçı” anlamında da kullanılmıştır. Hayalî (ö:1557)’nin aşağıdaki beytinde “çok başlı” bu anlamdadır:

Zamâne kanuñ iđer olduñ ise çok başlı

Bu bâğ-ı dehrde mânend-i hüşe-i engür

(Tarlan 1945:3)

Beyitte “Dünya bağındaki üzüm salkımı gibi çok başlı olduysan felek senin kanımı iğer (öldürür)” denilmektedir. Burada üzüm salkımı ile ilişkili olarak “çok başlı” ve “(birinin) kanımı iğer” deyimlerinin kinayeli olarak kullanıldığı dikkati çekmektedir. Çünkü üzüm salkımı şeklinden dolayı çok başlı olarak nitelendirilirken, kastedilen anlam “dikbaşlılık, asilik”tir. Öte yandan “kanımı iğer” deyimini de yine üzümün sıkılıp suyunun çıkarılması ile ilgili olmakla birlikte, kastedilen anlam birinin öldürülmesidir. Kısacası şair dünyada feleğe başkaldıran, boyun eğmeyen birinin tıpkı üzüm salkımının sıkılarak suyunun çıkarıldığı gibi felek tarafından başının ezileceğini (öldürüleceğini) anlatmaktadır.

Gelibolulu Âlî’ ise söz konusu deyimini aşağıdaki beyitte “çoğ başlılığ itmek” biçiminde kullanmıştır. Buradaki “çoğ başlılığ itmek” de “dikbaşlılık etmek, isyankâr olmak, baş kaldırmak” anlamındadır:

Kim ki çođ başlılığ ide aña engür şıfat

Kıla cellâd-ı kaźâ dâr-ı cihânda âveng

(Aksoyak 2006: 217)

Âlî’nin “Her kim çok başlılık (dikbaşlılık, asilik) ederse, kaza celladı onu dünya evinde üzüm salkımı gibi ipe geğerip asar.” anlamındaki bu beytinde, dünyada kötülüğün cezasız kalmayacağı anlatılmıştır. Şair bu fikri kaza (ilahi hüküm ve takdir)-cellat, dâr (ev)-cihân (dünya), çok başlılık eden kişi (asi, dikbaşlı)-engür (üzüm) benzerlikleri ile dünyada isyankâr birinin, bir evdeki hevenklere asılan üzüm salkımı gibi darağacına asılacağı hayaliyle anlatmıştır. Buradaki dâr kelimesinin darağacını da çağrıştırdığını belirtmek gerekir.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/2 Winter 2009*

Azmi-zâde Hâletî (ö.1631) de “çok başlı”yu aşağıdaki beytinde yine aynı anlamda kullanmıştır:

Neye varur anuñla dōstum aḥvālümüz bilmem

Ḳatı çok başludur dirler senüñ zülf-i perîşānuñ

(Kaya 2003: 222)

Bu beyitte şair “Sevgilim! Senin perişan zülfün için son derece çok başlı diyorlar. Onunla hâlimiz ne olacak bilmem?” demekte ve kendisiyle sevgilinin zülfü arasında doğacak anlaşmazlıktan endişe duymaktadır. Çünkü “neye varur” ifadesi çözümsüz bir duruma, anlaşmazlığa işaret etmektedir. Anlaşıldığına göre zülf, sözden anlamayan, anlaşmaktan uzak duran, asi biridir. Bu da şairin onunla anlaşamama endişesi içinde olmasına sebep olarak gösterilmiştir. Şair, zülfün bu çok asi, dikbaşlı özelliğini “çok başlı” deyimini ile dile getirmiştir.

Sonuç

Bütün bu değerlendirmelerden sonra şunları söylemek mümkündür: Farsça bir birleşik kelime veya deyim olan “ziyâde-ser”, Türkçeye “çok başlı” biçiminde aktarılarak deyimleşmiştir. Bugün kullanımdan düşmüş olan bu deyim ile Farsça karşılığı olan “ziyâde-ser”in kullanımına dair örnekler XV. ve XVIII. yüzyıllar arasında yaşamış on üç şaire ait yirmi beş beyitte rastlanabilmektedir. Söz konusu beyitlerde şairlerin daha çok “çok başlı”yu kullandıkları görülmüştür. Bu örneklerde, Farsça sözlüklerde “ziyâde-ser”e verilen karşılıkların yanı sıra “çok başlı”nın divan şairlerinin tasarrufunda, kimileri birbiriyle yakın, yeni anlamlar kazandığı belirlenmiştir. Bu yeni anlamlar 1.Hilekâr, aldatici, yalancı, kurnaz. 2. Dolandırıcı, yankesici, hırsız, 3. Fitnekâr, 4. Vefasız, 5. Zalim, gaddar 6. Bir konuda uzman, usta, mahir olarak sıralanabilir. Şairlerin Farsça sözlüklerde belirtilen 1. Kendisini olduğundan üstün gören ve üstesinden gelemeyeceği işlere kalkışarak beceremeyen kimse, 2. Ser-keş, asi, dikbaşlı, başına buyruk, itaatsiz, inatçı, 3. Mağrur, kibirli, kendini beğenmiş, büyüklük taslayan 4.Cesur, korkusuz, 5. Küstah, şımarık, saygısız, utanmaz anlamlarını da kullandıkları dikkate alındığında, söz konusu deyim anlam zenginliği de ortaya çıkmaktadır.

Ayrıca, tespit edilebilen örneklerde divan şairlerinin gerek “çok başlı”yu gerekse “ziyâde-ser”i büyük bir çoğunlukla sevgilinin saçının özelliklerini anlatmakta kullandıkları görülmüştür. Bunda deyimini oluşturan kelimelerin gerçek anlamı ile saçın şekil özelliği arasındaki ilişki etkili olmuştur. Yani saçın şekli dolayısıyla deyim

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/2 Winter 2009*

pek çok deyim gibi kinayeli biçimde kullanıldığı görülür. Bu örneklerde “çok başlu”, sevgilinin saçını veya kendisini niteleyen bir sıfat durumunda iken daha çok “hilekâr, fettan, dolandırıcı, yalancı vb” anlamındadır. Bu deyim zaman zaman “çok” ve “katı” gibi niteleme sıfatlarıyla birlikte kullanılması, çok ve başlu kelimelerinin deyimleştiğine delil olması bakımından önemlidir.

XV. yüzyıldan başlayarak hemen her yüzyılda kullanılmış olduğu görülen “çok başlu” deyiminin geçtiği metin örneklerinin, burada değinilen örneklerle sınırlı kalmayacağı muhakkaktır. Farklı örneklerle karşılaştıkça “çok başlu” deyiminin yeni anlamlar kazanması da muhtemeldir.

KAYNAKÇA

- AĞAKAY Mehmet Ali (1949). **Türkçede Mecazlar Sözlüğü**, Ankara: Doğu Matbaası.
- AKSOY Ömer Asım (1988). **Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü**, C.2, İstanbul: İnkılâp Kitabevi.
- AKSOYAK İsmail Hakkı (2006). **Gelibolulu Mustafa Âlî: Divan I (Textual Analysis and Critical Edition)**:The Department of Near Eastern Languages & Civilizations Harvard University.
- AVŞAR Ziya (2008). **Revânî Divanı**, <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr> 20.12.2008.
- AYNUR Hatice (1999). **15. YY. Şairi Çâkerî ve Dîvânı (İnceleme-Tenkitli Metin)**, İstanbul.
- BEKTAŞ Ekrem (2007). **Muvakkit-zâde Pertev Dîvânı**, Malatya: Öz Serhat Yayıncılık.
- BEYZADEOĞLU Süreyya (1996). “Divan Şiirinde Bir Deyim ‘Taş Yatur’ ”, **Türk Edebiyatı**, 269:55-56.
- BEYZADEOĞLU Süreyya Ali (2004). “Osmanlı Dönemi Atasözleri ve Deyimlerinden Manzum Örnekli 20 Atasözü ve Deyimin Yorumu” V. Türk Dil Kurultayı (20-24 Eylül) Bildirileri, I: 431-445.
- ÇAVUŞOĞLU Mehmed, TANYERİ M. Ali (1981). **Hayretî-Dîvan**, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- ÇAVUŞOĞLU Mehmed (2001). **Necati Bey Divanı'nın Tahlili**, İstanbul: Kitabevi Yayınları.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/2 Winter 2009*

-
- Derleme Sözlüğü** (1993). C.III, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- DİHHODÂ Ali Ekber (1998). **Lugat-nâme**, C.9, Tahran.
- Edirneli Ahmed Bâdî Efendi (2004). **Armağan (Divan Şiirinde Atasözleri ve Deyimler)**, (Hzl. Süreyya Ali Beyzadeoğlu, Müberra Gürgendereli, Fatih Günay), Duxbury: Harvard Üniversitesi Yakındoğu Dilleri ve Medeniyetleri Bölümü.
- ENVERÎ Hasan (1371). **Ferheng-i Bozorg-i Suhan**, C.5, Tahran.
- ERÜNSAL İsmail E. (1983). **The Life and Works of Tâcî-zâde Cafer Çelebi, With a Critical Edition of His Divan**, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- EYÜBOĞLU E. Kemal (1975). **On Üçüncü Yüzyıldan Günümüze Kadar Şiirde ve Halk Dilinde Atasözleri ve Deyimler**, C. 2, İstanbul.
- GÖKYAY Orhan Şaik (1976). “Birkaç Deyim Üzerine”, **Türk Folkloru Araştırmaları Yıllığı 1975**, Ankara: 67-73.
- Hüseyin Kazım Kadri (1927). **Büyük Türk Lugati**, C.1-2, İstanbul: Devlet Matbaası.
- Hüseyin Remzî (1305). **Lugat-i Remzi**, C.I, İstanbul.
- KAVRUK Hasan (2001). **Şeyhülislâm Yahyâ Divâmı**, Ankara: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- KAYA Bayram Ali (2003). **The Divân of ‘Azmi-zâde Hâletî (Introduction and Critical Edition of His Divân)**, The Department of Near Eastern Languages & Civilizations Harvard University.
- KÖKSAL M. Fatih (2001). “Klâsik Şiirimizden Bilinmeyen Bir Deyim: El Oyunu”, **Bilig Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi**, 16:127-136.
- KÖKSAL M. Fatih (2003). **Yenipazarlı Vâlî- Hüsn ü Dil (İnceleme-Tenkitli Metin)**, İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- LEVEND Ağâh Sırrı (1962). “Türk Edebiyatında Manzum Atasözleri ve Deyimler”, **Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten** 1961, Ankara: 137-146.
- MERMER Ahmet (1997). **Karamanlı Aynî ve Dîvâmı**, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Mütercim Âsım Efendi (2000). **Burhân-ı Katı**, (Hzl.: Prof. Dr. Mürsel Öztürk, Dr. Derya Örs), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/2 Winter 2009*

- NEFÎSÎ Ali Ekber (1318). **Ferheng-i Nefîsî**, C. 5, Tahran.
- OLGUN İbrahim (1973). “Farsça ve Türkçe Atasözleri ve Deyimler Üzerine”, **Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten** 1972, Ankara:153-172.
- ONAY Ahmet Talât (1993). **Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar**, (Hzl.: Doç. Dr. Cemâl Kurnaz), Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- ÖZÖN M. Nihat (1943). **Türkçe Tabirler Sözlüğü**, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- ÖZYILDIRIM Ali Emre (1996). “ ‘Kabâ Etmek’ Deyimi Hakkında”, **Türk Dili**, 533:1218-1221.
- SARAÇ M.A. Yekta (2002). **Emrî Divanı**, İstanbul: Eren Yayıncılık.
- STEİNGASS F. (1930). **A Comprehensive Persian-English Dictionary**, London.
- Şemseddin Sami (1317). **Ḳâmûs-ı Türkî**, Dersaadet.
- Şerafeddin Râmî (1994). **Enisü'l-Uşşak (Klasik Doğu Edebiyatlarında Sevgiliyle İlgili Mazmunlar)**, (Çev.: Yrd. Doç. Dr. Turgut Karabey, Yrd. Doç. Dr. Numan Külekçi, Dr. Habib İdris), Ankara.
- ŞÜKÛN Ziya (1984). **Gencinei Güftar (Ferhengi Ziya)**, C. 1-2, İstanbul: Millî Eğitim Basımevi
- TANYERİ M. Ali (1999). **Örnekleriyle Divan Şiirinde Deyimler**, Ankara: Akçağ Yayınları.
- TARLAN Ali Nihat (1945). **Hayâlî Bey Dîvânı**, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- TARLAN Ali Nihat (1997). **Necâtî Beg Divanı**, Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- TOKMAK A. Naci (2001). **Telaffuzlu Türkçe-Farsça Ortak Deyimler Sözlüğü**, İstanbul: Simurg Yayınları.
- Türk Atasözleri ve Deyimleri** (1992). C.1, (Hzl.: Milli Kütüphane Başkanlığı), İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Türkçe Sözlük** (2005). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- VARDAR Berke (2002). **Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü**, İstanbul: Multilingual Yabancı Dil Yayınları.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/2 Winter 2009*

YAKAR Halil İbrahim (2002). **Gelibolulu Sun'î Divanı ve Tahlili**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul.

Yeni Tarama Sözlüğü (1983). (Düzenleyen: Cem Dilçin), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/2 Winter 2009*